

др Јовица Тркуља,
доцент Правног факултета у Београду

МАРГИНАЛИЈЕ О ПРАВНОЈ ДРЖАВИ, ПОЛИТИЧКОМ ПЛУРАЛИЗМУ И ЦИВИЛНОМ ДРУШТВУ

Текст представља прилог разумевању вишезначности контроверзних појмова: правна држава, политички плурализам и цивилно друштво. Поражавајућа искуства партијске државе у једном дугом периоду успела су да идеолошки дескредитују правну државу и анулирају еманципаторски потенцијал политичког плурализма и цивилног друштва. Међутим, ови концепти су актуелизовани током последње деценије поводом кризе реалног социјализма. У том контексту дошло је до легитимације и реафирмације ових кључних категорија модерног грађанског друштва које у склопу демократске трансформације реалсоцијализма имају приоритетно место.

Будући да су појмови „правна држава”, „политички плурализам” и „цивилно друштво” улетели у политички оптицај без јасне свести о његовом пореклу, генези и савременом значењу, аутор сматра да је неопходно испитати како смисао сваког од њих понаособ, тако и њихове међусобне односе. Стога он настоји да, с једне стране, осветли појмовне аспекте и различита значења правне државе, политичког плурализма и цивилног друштва, и да, с друге стране, критички испита релевантност тих концепата за савремени социјализам и посебно за југословенско друштво.

Кључне речи: *Правна држава – Политички плурализам. – Цивилно друштво.*

Појмови „правна држава”, „политички плурализам” и „цивилно друштво” наједном су улетели, попут комете из далеких светова, у наш политички говор, фасцинирајући нас као некад наше претке у сусрету са НЛО (неидентификованим летећим објектима) у њиховој наивној вери да су се ти мистични објекти појавили само зато да их ослободе овоземаљских мука, а живот учине лепшим и срећнијим. Стога, будући да „правна држава”, „политички плурализам”, „цивилно друштво” и слични појмови–фетиши улазе у политички оптицај без јасне свести о њиховом пореклу, генези и савременом значењу – сматрамо да је неопходно испитати како смисао сваког од њих понаособ, тако и њихове међусобне односе.

I

1. Када је реч о правној држави, ваља приметити да она није једнозначан појам. Иако расправе о правној држави трају већ два века, она је у политичком и правном смислу била и остала вишезначна творевина. Настала упоредо са буржоаским револуцијама, она је првобитно означавала полицијски органи-

зовану правну државу чији је првенствени смисао био заштита „светог права“ приватне својине, а не универзалних, људских права. У том смислу формулисана је „специфично немачка језичка кованица правна држава (*der Rechtsstaat*)”⁽¹⁾, која је садржала елементе ауторитарности и бирократизма. У њој није постављено питање легитимности извора и носиоца власти, а теоријску потку тог концепта представљала је филозофија правног позитивизма и легализма. У овом смислу се може условно говорити о *ауторитарно-монархистичкој правној држави*.

Касније, током XIX века, обличиле се либералистички концепт правне државе који је проширио ово изворно значење тако да је правна држава постала законом уређена држава власника која је унутар-друштвену регулацију препустила једном вандржавном начелу – тржишту. На тим темељима доћи ће до афирмације *либерално-индивидуалистичке правне државе* у два појмовно-теоријска значења: а) у смислу владавине права, уместо арбитрерности воље политичких и идеолошких монопола; и б) у смислу правног регулисања и ограничавања политичке власти, тј. стављања политичке власти као личне власти и олигархијске моћи у оквиру права. Тежећи минималистичком правном регулисању друштвених односа (све је слободно, што изричито није законом забрањено) концепт правне државе поставио је у модерним демократским политичким системима универзална човекова права и слободу као реалну границу до које власт простире своје ингеренције.

Различита одређења правне државе претежно су програмске појмовне творевине. Главни елементи правне државе формално су: основна права, укључивање народних представника у доношење закона, укидање апсолутних форми администрације, правно обликовање административног подручја, судска контрола управе у њеној усаглашености са општим законима. Политички појам правне државе данашњице, насуспрот томе, обухвата дефиницију уставних захтева за људска права, који су се појавили у нововековном индустријском друштву”⁽²⁾.

2. Правни системи у реалсоцијалистичким земљама и Југославији у једном дугом периоду крилатицом о одумирању државе и права дискредитовали су правну државу. Међутим, принцип „одумирање државе” није резултирао стварним одумирањем државе и права, већ њиховим деградирanjem на предмодерне државне облике. Поред тога, идеолошки ригидно истицане су мањкавости правне државе у односу на грандиозну визију комунистичке заједнице без права и без државе⁽³⁾.

У таквим условима, социјалистичка држава уместо да одумири, све више јача, а уместо успостављања правне државе остварена је историјска инволуција на предграђанске облике и онемогућен развој у правцу модерне државе и модерног права⁽⁴⁾. Ничући, с једне стране, на политичкој традицији источњачког деспотизма и самодржавља на коју се накалемио бољшевизам, и с друге стране, потцењујући или анулирајући еманципаторска достигнућа грађанског друштва у погледу ограничавања и регулисања политичке вла-

(1) Franz L. Neuman, *Rechtsstaat, Gewaltenteilung und Sozialismus*, објављено у: Granz L. Neuman, *Wirtschaft, Staat, Demokratie*. Aufsätze 1930–1954, hrsg. von A. Sölsner, Frankfurt/Main, 1978, стр. 125.

(2) Alfred Albrecht, *Rechtsstaat, Staatslexikon*, Bd. 4, hrsg. von der Görres Gesellschaft, Greiburg/Basel/Wien, 1988, с. 738.

(3) Вид: Владимир Гоати, *Политичка анатомија југословенског друштва*, „Напријед”, Загреб, 1989, стр. 221.

(4) Упор.: Зоран Покровац, *Реалсоцијализам и право*, „Савременост”, Нови Сад, бр. 12/1988.

сти, социјализам се у великој мери лишио одбрамбених механизма обуздавања насртљивости политичке власти и изложио се дејству њених алијенирајућих сила. Стога је социјализам изградио гломазне правне системе засноване на идеолошком и политичком монопољу, у односу на које се појединачно јавља само као безначајан детаљ у општем нацрту државно-партијског ума (Нови Ливијатан).

3. Основни извор слабости и инсуфицијенција у политичком систему Југославије произлази из тзв. примата политичког и на њему засноване доминације политичке власти и (све)моћи политичког слоја. У таквим условима уместо конституисања модерне правне државе на делу је њено деградирате на предмодерне облике недиференциране политике и господарске владавине у којој: нема правне контроле власти; нема правне сигурности; достојанство људске личности није постављено и признато као једно од основних начела целокупног правног поретка; доминира примитивна, нерационална и прескупа бирократија; влада правни релативизам и потпуно игнорисање природног права, итд.⁽⁵⁾

Из тих разлога у актуелним демократским процесима у Југославији и источноевропским земљама као битан реформски захтев истиче се увођење принципа правне државе у правни систем и политички живот. Први корак на том путу је, свакако, развој демократије као систематске контроле носилаца политичке власти. У том смислу је неопходно развијање свих институционалних облика демократског одлучивања, као и корпуса грађанских политичких права и слобода. То подразумева легитимизацију и легализацију политичког плурализма, уважавање свачијих једнаких права и заштиту свих грађана без обзира на њихову националну, верску, па и идеолошку и политичку припадност.

Какве су могућности и перспективе правне државе у Југославији? Извесно је да конституисање модерне државе и модерног права у Југославији неће бити ни лако, ни једноставно. Важно је, пре свега, поставити јасан циљ: преображај ауторитарне, партијске државе у личку правну државу у оба њена појмовно-теоријска смисла, те на основу сазнања политичко-правне теорије и искустава модерних демократских држава – назначити прве кораке на том путу.

У том смислу је неопходно: прво, *конституисање грађанина* и његова еманципација од доминације апстрактних колективитета (радног народа, нације, ДПО, ДПЗ и сл.), као и доследно поштовање свих прокламованих права и слобода појединца. Друго, *напуштање концепта диктатуре пролетаријата* као „ничим неограничене власти радничке класе“ и „класне суштине самоуправљања“. Критички дискурс у којем се јасно ретуширају противречја и инсуфицијенције диктатуре пролетаријата, резултат је чињенице што се у пракси показало да се систем заснован на тој концепцији претвара у диктатуру у буквалном смислу речи, неретко над самим пролетаријатом. Политички системи базирани на концепту диктатуре пролетаријата законито се конституишу у ригидне политичке системе уске пропулзивне моћи за аутономне демократске иницијативе, а њихова је константа доминација државе над друштвом, политичке воље над владавином права, репресије над слободом избора, отуђених политичких структура над народом, партитократије над класом. Треће, *подела власти* као организационо начело које има за циљ очување слободе грађанина и сузбијање опасности да се политичка власт извргне у деспотизам. Четврто, *независно судство* и могућност судске и управне заштите сваког грађанина. И пето, *ослобађање тржишта од тутор-*

(5) Вид: Данило Баста, *Шта није правна држава?* „Гледишта“, Београд, 10-12/1989, стр. 76-77.

ства политике, поштовање плурализма својинских облика и слободе индивидуалне приватне иницијативе.

II

1. Политички плурализам представља значајну цивилизацијску тековину грађанског друштва у којој се кристалишу најважнији домети либералне традиције, али и социјалистичког покрета XIX и XX века. У том смислу политички плурализам представља битни елемент еманципаторске праксе (Маркс) и логике демократије (Хелерова), те као такав чини основу, полазиште социјализма. Зато, ако се основ социјализма утемељује у еманципаторској пракси грађанског друштва и логици демократије, онда се његова стратегија мора везивати за слободу, демократију и плурализам. Нема социјализма без слободе и демократије⁽⁶⁾. А слободе и демократије нема без могућности да се мисли другачије – без идејног и политичког плурализма. То је борбени *credo* социјалистичког покрета на Западу од Розе Луксембург и Грамшија до еврокомунизма и евролевице.

Након више деценија владавине једнопартијског политичког монопола, југословенско друштво се нашло у дубокој кризи суочено са плурализмом различитих путева (модела) друштвеног развоја, социјално–класних и политичких субјеката који у социјалном реалитету релативно слободно делују борећи се за превласт и утицај на политичке одлуке у управљању друштвом. Отуда се темељи захтев и кључна претпоставка разрешења кризе југословенског друштва: легализација политичког плурализма и, с тим у вези, радикални раскид са концептом тзв. класне авангарде која делује претежно у функцији преживелог концепта монополске партије власти.

2. Упркос чињеници да је концепт тзв. плурализма социјалистичких самоуправних интереса наишао својевремено на велики одјек и општу начелну подршку, он се у протеклој деценији свео на практичном плану на: октроисани плурализам (плурализма је онолико колико га центри отуђене политичке моћи дарују), а на идејно–теоријском плану на делу су бројне конфузије и дисквалификације.

Део одговорности за ове теоријске конфузије сноси и Кардељ који, кад је дефинисао плурализам самоуправних интереса као замену и једнопартијском монополу и вишестраначком политичком систему, није унутар тога довољно јасно ограничио досадашњи монопол партије и монополизираност тзв. самоуправних интереса. Позната је Монтескијеова мисао да се власт може ограничити само контравлашћу. Зато у плурализму политичких интереса постаје све нужније конституисање контравласти као аутономних политичких организација без туторства партије⁽⁷⁾.

Главни узрок поменутим теоријским конфузијама и дисквалификацијама је у чињеници да се југословенска теорија недовољно еманциповала од прагматско–политичких приступа у истраживању овог феномена и кретала строго у оквирима заузетих идеолошко–политичких ставова. При томе је често у теоријским расправама о политичком плурализму измицао научни дискурс, те се губила критичка дистанца спрам официјелне, крајње симплификоване критике политичког плурализма у виду формуле: политички плу-

(6) Оскар Негт, *Нема социјализма без демократије*, „Марксизам у свету”, Београд, бр. 3/1977, стр 1–25

(7) Богомир Ковач, *Плурализам (самоуправних) интереса*, реферат за научни скуп: „Плурализам интереса и перспективе самоуправно–социјалистичког развоја југословенског друштва”, Херцег–Нови, 27–28. I 1988.

рализам = страначки плурализам = буржоаска демократија = капиталистичко друштво = експлоатација + отуђење.

Као резултат ових теоријских конфузија и дисквалификација, с једне стране и, догматско-прагматских апологија и интереса снага status quo-a, с друге стране, формиран је постојећи политички систем чија је битна карактеристика ригидност и уска пропулзивна моћ за плурализам различитих интереса који фактички у друштву постоје, а који се у њему не могу легитимно артикулисати. У целини посматрано, југословенско друштво се у свом послератном развиту кретало од једнопартијског политичког монопола преко октроисаног плурализма до симулативног, квазиплурализма.

3. Кључно питање које се у изоштреном облику поставља пред друштвену праксу и теоријску мисао је следеће: на основу конкретно-историјске кризне ситуације, плурализма различитих па и опречних интереса артикулисаних у бројним субјектима, стратегијама и тенденцијама у југословенском друштву – какви су изгледи и могући облици политичког плурализма у Југославији?

У одговору на ово питање полазимо од тезе да Југославија нема претпоставке за политички плурализам као цивилизацијску (еманципаторску) тековину. Реч је о непостојању историјских, друштвено-економских, политичких и идејно-културних претпоставки политичког плурализма.

1) *Појединац није конституисан у нашем политичком систему као политички субјект* који на основу својих права и слобода ограничава и контролише државну власт. Утопљен у радни народ или „своју“ нацију, класу, ДПО, ДПЗ и сличне апстрактне колективитете, он може да досегне само до њиховог поданика, гласача, делегата – „мини-грађанина“ (В. Становчић) или „непунолетног грађанина“ (Н. Попов).

2) *Нема демократске и аутономне јавности.* Додуше, југословенска демократска јавност се последњих година рађа пред нашим очима, али у тешким порођајним мукама и са симптомима бројних „дечјих болести“. Међутим, аутономна јавност не само да у југословенском друштву не постоји, него као да нам је све даља. Не само због генералног светског тренда манипулације: „индустрија свест“ (Ензенсбергер) и „рибарске људским душама“ (Шушњић), већ због чињенице да се југословенска јавност, пошто је дуго била под стакленим звоном строго контролисаних и селекционисаних информација, преко ноћи нашла на „брисаном простору“ информативно-пропагандног рата и драстичних облика манипулације.

3) *Нема елементарних економских претпоставки политичког плурализма.* Политички плурализам подразумева одређену економску самосталност и сигурност – гаранцију да грађанска непослушност и „неподобни“ политички ангажман неће бити санкционисани негативним економским и егзистенцијалним консеквенцама. Будући да се југословенска привреда налази у великој мери под туторством политике и партијског монопола, а привредни субјекти у вазалном односу са центрима политичко-партијско-финансијске моћи – очигледно је да још није досегнут степен економске самосталности и сигурности који би омогућавао слободу и аутономну активност политичких субјеката.

4) *Нема институционалних претпоставки политичког плурализма.* По руке „дивље“ плурализације политичког живота у последње две године упозориле су, између осталог, на уску пропулзивну моћ постојећег политичког система за иновације и различите интересе и иницијативе грађана. Реч је, пре свега, о непостојању односно инсуфицијенцијама закона о политичким странкама, изборног закона, закона о јавним гласилима и сл.

5) *Најзад, нема идејно-културних претпоставки политичког плурализма* јер су у југословенском друштву веома сужене могућности за толеранцију

и дијалог између различитих политичких оријентација и стратегија. У складу са борбеном балканском традицијом, дијалог се код нас још увек првенствено схвата као ратни реквизит или, у најбољем случају, као дипломатски манир, где се тражи, напада и доводи у питање најслабија страна опонента и на њој заснивају „предност” и „снага” властите позиције.

Дакле, док не постану ове претпоставке стварност југословенског друштва, илузорно је говорити о политичком плурализму као цивилизацијској тековини. У противном, тај говор ће нужно завршити у квазетеоријским спекулацијама и прагматско – политичким конфузијама и дисквалификацијама. Да би се те конфузије избегле, ваља теоријско – методолошки и термилошки прецизније одредити дијагнозу политичког плурализма у савременом југословенском друштву: а) имали смо октроисани политички плурализам; б) на делу је симуловани – квази или псеудоплурализам; в) још увек немамо политички плурализам као цивилизацијску (еманципаторску) тековину; и г) прижељкујемо политички плурализам трансстраначког типа.

4. Актуелна плурализација политичког живота у Југославији може да има два епилога. С једне стране, она нас може приближити модерним демократским друштвима западноевропског типа са више слободе, демократије и квалитетнијим начином живота. С друге стране, без понудитих претпоставки, политички плурализам у Југославији може се изродити у тројанског коња из којег ће као из Пандорине кутије покуљати сва зла југословенског друштва и довести у питање и ово мало крхких демократских тековина које су последњих година остварене. Стога се данас као битни услов опстанка и развоја југословенског друштва поставља: 1) непосредно и конкретно развијање политичког плурализма, али не национално – федеративног типа (што га је довело у историјски ћорсокак и на ивицу политичког амбиса), већ плурализам еманципаторско – демократског типа као плурализам идеја, програма, метода, субјеката и организационих облика изградње модерног, демократског и ефикасног друштва; 2) стратегијски да уозбиљује и развија претпоставке за легализацију политичког плурализма који би у перспективи омогућио сусрет разноликих еманципаторских тенденција и снага у југословенском друштву. При томе ваља увек имати у виду да је херојско доба једнопартијског политичког монопола као и вишепартијског политичког плурализма у савременим политичким системима прошло. Јер, и у једном и у другом случају реч је о олигархијским организацијама које су отуђене од својих чланова и које законито теже да суспендују и анулирају аутономне друштвене покрете и организације. Традиционална парадигма политичке партије одвећ је крута и ригидна да би изразила и апсорбовала све богатство нових алтернативних друштвених покрета и аутономних иницијатива који трансцендирају страначки плурализам. Међутим, трансстраначки плурализам као садржина политичког плурализма нама је толико далек да личи на метафоричну Андрићеву мисао о „Јелени жени које нема”.

III

1. Цивилно друштво је појам у којем се, с једне стране, резимирају и афирмишу раличити механизми обуздавања примата политичког (свемоћи државе, политичке власти, партије). Наиме, аутономија економске сфере насупрот деспотизму власти, која се очитује у плурализму, слободама и правима грађанина – појединца као политичког субјекта, правна држава и независна сфера јавности у потпуности одговарају схватању цивилног друштва као демилитаризованог и демократског друштва у којем се у целини уважава ниво досадашњег цивилизацијског друштва и изражавају алтернативна трагања за излазима из кризе социјализма, евидентне блокаде социјал-

но-класних и политичких субјеката и инсуфицијентности њихових програма.

Феномен цивилног друштва је последњих година једна од најдискутованијих и најконтроверзније интерпретираних тема, тако да још увек није могуће дати теоријску елаборацију концепта цивилног друштва, његово разумевање у Западној Европи и научну апликацију на социјалистичко друштво. У току су уистину занимљиве, критичке и аргументоване расправе о овој проблематици⁽⁸⁾. За једне, то је „стара тема у новом руху”, за друге, „нова могућност за пут у будућност”. Једни у расправама о цивилном друштву виде подстицај за спас марксизма из његове кризе, за његову обнову, за друге су те расправе лабудова песма марксизма јер показују да он (марксизам) о релевантним проблемима нашег времена нема више шта рећи⁽⁹⁾. За једне је расправа о цивилном друштву можда политички актуелна, али је теоријски ирелевантна и неплодотворна. За друге су расправе о цивилном друштву поновно успостављање моста са теоријском и политичком баштином либерализма и демократије, у којој се појам цивилног друштва обликовао.

Не улазећи у аргументацију ових контроверзних приступа и теза, треба истаћи да је текућа расправа о цивилном друштву приступима и ерудицијом изузетно богата, теоријски солидно аргументована, те пружа панорамски увид у увек актуелну парадигму држава-друштво и власт – слобода човека. То је својеврсни позив на дијалог, на критичко преиспитивање и укрштање аргумената да би се напипао ослонац за излаз из кризе еманципаторских покрета и осујетила инвазија савремених поредака на личност појединца.

2. Кад је реч о односу цивилног друштва и социјализма, даћемо само једну теоријско-методолошку напомену. Наиме, упркос чињеници да су еманципаторска интенција и потенцијал цивилног друштва евидентни и апсолутно прихватљиви, чини нам се да су, у основи, залагања за цивилно друштво данас израз абдикације социјалистичких снага и социјалистичке теорије. Реч је о критичкој спознаји да је социјализам у узмаку, и с тим у вези о самосвести да су досадашњи главни покушаји да се социјалистички пројект реализује путем државе – диктатуре пролетаријата (бољшевичка алтернатива и традиција), или путем економије (социјалдемократска алтернатива и традиција) – завршавали, по правилу, у историјском ћорсокаку. Излаз из тог ћорсокака, спас социјалистичког пројекта покушава се пронаћи у спасоносном „еманципаторском потенцијалу цивилног друштва” који је нешто између. Шта је то „између”, још је нејасно и теоријски неартикулисано, чак и у најбољим студијама о цивилном друштву.

(8) Вид: Зборник, *Социјалистична цивилна дружба*, Љубљана, 1987; Зборник Института за социологију из Љубљане, „Дружбословне расправе” бр. 5; *Цивилна дружба ин држава; Нове расправе о цивилном друштву*, „Погледи”, бр. 1/1988; стр. 1–270; *Цивилно друштво и социјализам*, „Гледишта”, бр. 5–6/1988, стр. 4–151.

(9) У марксистичком дискурсу термин „цивилно друштво” се најчешће разумева у смислу: а) Марксовог поимања грађанског друштва као „огњишта и попршта целе историје” чији је највиши степен буржоаско друштво и чија је „анатомија” дата у политичкој економији, а његова крв и месо су у праву и историји; и б) Грамшијевог поимања дијалектичке везе међу паровима: грађанско друштво–политичка држава, где је грађанско друштво део наградње као и држава, али само њен други план који се спрам државе налази у извесној супротности и задржава одређену аутономију. (Вид. Љубомир Тадић, *Социјализам и цивилно друштво* (тезе) „Зборник”, Љубљана 1987, стр. 170–76 Грамски, *Цивилна дружба ин држава*, „Комунист”, Љубљана, 1987, избор текстова и уводну студију написао Адолф Бибич).

Али, то никако не умањује епохални значај настојања да се у време плиме елемената племенског друштва, која прети да потопи многе социјалистичке земље, настоји држати главу изнад таласа и досегнути до „социјалистичког цивилног друштва” које би, без обзира на све недоумице и противречности, значило више могућности за аутономију и усправан човек ход, више слободе и више демократије. Стога је, без обзира на коначни теоријски и конкретно–историјски исход ових расправа о цивилном друштву, извесно да ће оне представљати значајан интелектуални компас ка проширеним хоризонтима универзалне еманципације.

Да закључимо: пледојаје за правну државу, политички плурализам и цивилно друштво у социјалистичким земљама израз су алтернативних трагања за излазима из свеколике кризе, евидентне блокаде правног и политичког система и инсуфицијентности друштвених реформи и облика. Данас су се социјалистичке земље нашле пред судбоносном дилемом: или радикално демократизовати политички систем, или доживети историјску инволуцију и цивилизацијски дебакл. То захтева обнову, иновацију и демократизацију теоријских концепата и постојеће праксе. У том контексту концепти правне државе, политичког плурализма и цивилног друштва имају приоритетно место.

(Примљено 15.09.1990)

Dr Jovica Trkulja,

Assistant Professor of the Faculty of Law in Belgrade

MARGINAL NOTES ON STATE OF LAW, POLITICAL PLURALISM AND CIVIL SOCIETY

Summary

Discussed here are the controversial and multidimensional notions of state of law, political pluralism and civil society. Disastrous experiences of a one - party state during a long period have ideologically discredited the state of the rule of law and abolished the emancipatory potentials of political pluralism and civil society. However, these concepts are revived in course of the last decade within the crisis of the real socialism. These key categories of the modern bourgeois society became again legal and actual, playing an important role in democratic transformation.

Since all three notions mentioned above are very much used in political life without sufficient knowledge as to their origin, genesis and contemporary importance, the author analyzes their contents and mutual relatedness. This analysis is followed by critical review of these concepts, as well as an elaboration of their relevance for contemporary socialism, including the situation in Yugoslav society.

Key words: *The state of the rule of law. - Political pluralism. - Civil society.*

Jovica Trkulja,

Chargé de cours à la Faculté de droit de Belgrade

LES REMARQUES EN MARGE SUR L'ETAT DE DROIT, SUR LE PLURALISME POLITIQUE ET SUR LA SOCIÉTÉ CIVILE

Résumé

Ce texte représente une contribution à la compréhension de la polysémie des concepts controversés: l'Etat de droit, le pluralisme et la société civile. Les résultats désastreux de l'Etat de parti au cours d'une longue période sont parvenus à discréditer idéologiquement l'Etat de droit et à annuler le potentiel d'émancipation du pluralisme politique et de la société civile. Cependant, ces concepts ont été actualisés au cours de la dernière décennie à propos de la crise du socialisme réel. Dans ce contexte, nous avons assisté à une légitimation et à une réaffirmation de ces catégories fondamentales de la société civile moderne qui occupent une place prioritaire dans le contexte de la transformation démocratique du socialisme réel.

Etant donné que les concepts „l'Etat de droit”, „le pluralisme politique” et „la société civile” sont entrés en circulation politique sans une prise de conscience précise de leur origine, de leur genèse et de leur signification contemporaine, l'auteur considère qu'il est nécessaire d'examiner aussi bien le sens particulier en chacun de ces concepts que leurs relations mutuelles. C'est pourquoi il essaie d'élucider d'une part les aspects conceptuels et les différentes significations de l'Etat de droit, et de l'autre, d'examiner de manière critique à quel point ces concepts sont-ils pertinents pour le socialisme contemporain, et notamment pour la société yougoslave.

Mots clés: *Etat de droit. - Pluralisme politique. - Etat civil.*